

Κοινωνική Πολιτική

Τόμ. 16 (2022)

Δεν είμαστε όλες σε αναμονή για τη «λήξη» της πανδημίας: φεμινιστικές αρθρώσεις για την έμφυλη βία στη Λατινική Αμερική

Ματίνα Παπαγιαννοπούλου, Ναυσικά Μοσχοβάκου

Copyright © 2022, Ματίνα Παπαγιαννοπούλου, Ναυσικά Μοσχοβάκου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαγιαννοπούλου Μ., & Μοσχοβάκου Ν. (2022). Δεν είμαστε όλες σε αναμονή για τη «λήξη» της πανδημίας: φεμινιστικές αρθρώσεις για την έμφυλη βία στη Λατινική Αμερική. *Κοινωνική Πολιτική*, 16, 94–112. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eeekp/article/view/30613>

Κοινωνική Πολιτική

Social Policy

ΑΦΙΕΡΩΜΑ:

Έμφυλες προσεγγίσεις της κοινωνικής πολιτικής

Επιμέλεια: Μαρία Στρατηγάκη

Μαρία Στρατηγάκη

Εισαγωγή

Άρθρα

**Αντουανέττα Καπέλλα, Δανάη Κωνσταντινίδου,
Μενέλαος Θεοδωρουλάκης**

Έμφυλο συνταξιοδοτικό χάσμα: η περίπτωση της Ελλάδας

Μαρία Παπαχρήστου

Το ολόημερο δημοτικό σχολείο. Κριτική αποτίμηση ενός θεσμού

Κυριακή-Ελένη-Λεμονιά Λαζαρίδη

Γυναίκες και φύλο στην πρωτοβάθμια φροντίδα υγείας

Ελένη Νταλάκα

Βία κατά των γυναικών με αναπηρία: έννοιες, θεσμοί, πολιτικές

Νέλλη Καμπούρη

Φύλο, φροντίδα και πολιτικές συμφιλίωσης εργασίας και οικογένειας στην πανδημία

Ματίνα Παπαγιαννοπούλου, Ναυσικά Μοσχοβάκου

Δεν είμαστε όλες σε αναμονή για τη «λήξη» της πανδημίας:
φεμινιστικές αρθρώσεις για την έμφυλη βία στη Λατινική Αμερική

Αθηνά Μαρά

Μελετώντας την ομογονεϊκότητα στην Ελλάδα: δημόσιος λόγος κατά
την ψήφιση του Ν. 4356/2015

Δεν είμαστε όλες σε αναμονή για τη «λήξη» της πανδημίας: φεμινιστικές αρθρώσεις για την έμφυλη βία στη Λατινική Αμερική

Ματίνα Παπαγιαννοπούλου & Ναυσικά Μοσχοβάκου

Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Περίληψη

Η πανδημία έφερε με ένταση στο προσκήνιο προϋπάρχουσες βαθιές και αλληλένδετες έμφυλες ανισότητες, συνυφασμένες με διασταυρούμενα συστήματα καταπίεσης και τρωτότητας. Σε αυτές τις συνθήκες, η έμφυλη βία επηρέασε δυσανάλογα αυτές/-ούς που ήταν ήδη πιο πιθανό να τη βιώσουν, καταγράφοντας αύξηση στα ποσοστά των αναφορών παγκοσμίως. Στη Λατινική Αμερική, όπου παρατηρούνται διαχρονικά μερικά από τα υψηλότερα ποσοστά έμφυλης βίας και γυναικοκτονιών, τα φεμινιστικά κινήματα, οριζόντιες συλλογικότητες και ομάδες κοινωνικών δικαιωμάτων διάνοιξαν νέους τρόπους έκφρασης, ώστε να ανταποκριθούν στις έμφυλες, φυλετικές, ταξικές και άλλες πιέσεις που σημειώνονται στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής. Έξω από θεσμικά πλαίσια, σφυρηλατήθηκαν μορφές συλλογικής φεμινιστικής απόκρισης, αλληλεγγύης και αντίστασης μέσα από την επινόηση και τη συγκρότηση εναλλακτικών πρακτικών, δομών και υπηρεσιών για επιζώσες έμφυλης βίας. Αυτά τα εγχειρήματα συγκροτούν ένα «εμείς» που μετατοπίζεται από το (δια)τοπικό στο διεθνικό, ενεργοποιώντας νέες δυνατότητες συλλογικής φεμινιστικής άρθρωσης απέναντι στη βία, τη φτώχεια και τον αποκλεισμό.

Λέξεις κλειδιά: φύλο, έμφυλη βία, φεμινισμός, πανδημία, Λατινική Αμερική, κινήματα

Abstract

The pandemic outbreak has brought to the forefront pre-existing rooted and interconnected gender inequalities, intersected with systems of oppression and vulnerability. Under these circumstances, gender-based violence disproportionately affected those who were already most likely to experience such incidents, and related reports rates were increased worldwide. In Latin America, where some of the highest rates of gender-based violence and femicides have been reported over the years, feminist movements, grass root collectives and social rights' groups

have opened up new ways of expression to address gender, racial, class and other social tensions that are identified at the social policy field. Beyond institutional frameworks, forms of collective feminist response, solidarity and resistance were forged through the invention and development of alternative practices, structures and services for survivors of gender-based violence. These ventures form a strong “we” that shifts from the (inter)local to the transnational level, and reveal new possibilities of collective feminist articulation against violence, poverty and exclusion.

Keywords: gender, gender based violence, feminism, pandemic, Latin America, movements

«Κατά την αναγκαστική και ουσιαστική συνειδητοποίηση της θνητότητάς μου,
και του τι ευχόμεν να είμαι και τι θα ήθελα για τη ζωή μου [...] αυτό που μετάνιωσα περισσότερο ήταν οι σιωπές μου. Τι είχα ποτέ φοβηθεί; Θα πέθαινα – είτε αργά είτε γρήγορα, είτε είχα ποτέ μιλήσει η ίδια είτε όχι. Οι σιωπές μου δεν με είχαν προστατεύσει. Η σιωπή σας δεν θα σας προστατεύσει. Είμαι η εαυτή μου –μια Μαύρη πολεμίστρια ποιήτρια που κάνω τη δουλειά μου– Ηρθα για να σας ρωτήσω: εσείς κάνετε τη δική σας;»

Audre Lorde

1. Αβεβαιότητες και ασυμμετρίες

Κατά την περίοδο της πανδημίας, επιβλήθηκαν περιοριστικά μέτρα και απαγορεύσεις κυκλοφορίας από πολλές κυβερνήσεις παγκοσμίως, ενώ αστυνομικές και στρατιωτικές δυνάμεις κινητοποιήθηκαν για να επιβάλουν τον κατ’ οίκον περιορισμό· οι οδυνηρές επιπτώσεις μιας νεοφιλελεύθερης κυβερνολογικής, που έχει κυριαρχήσει σε κάθε πτυχή των κοινωνιών μας, αναδείχθηκαν επίμονα, παράλληλα με τα τραυματικά συμβάντα αυτής της κρίσης, τα οποία ενέτειναν τις προϋπάρχουσες βαθιές και αλληλένδετες ανισότητες. Με λίγα λόγια, οι άνθρωποι, όπως θα έλεγε ο Μπέμπε (2020:74), υποβλήθηκαν σε «δοκιμασίες σημαδεμένες από την υπερβολή».

Είδαμε όσες και όσους βρίσκονται στο περιθώριο της κοινωνίας, των πολιτικών και του κράτους πρόνοιας, ως αποτέλεσμα πολέμων, αποικιακής κληρονομιάς, έμφυλων, ταξικών και φυλετικών ανισοτήτων, να πλήττονται από την πανδημία έως και να πεθαίνουν δυσανάλογα, καθώς η επισφάλεια δεν επιμερίζεται ούτε και βιώνεται με τον ίδιο τρόπο από όλες και όλους. Διαπιστώσαμε ότι οι ευρέως εφαρμοζόμενες πολιτικές αποστασιοποίησης και τα συναφή περιοριστικά μέτρα αποτέλεσαν μια σαφή συνθήκη προνομίων –άρα και αποκλεισμού– που επιδείνωσε τις ανισότητες, τόσο μεταξύ των ανθρώπων όσο και μεταξύ των χωρών. Η φυσική αποστασιοποίηση δεν ήταν δυνατή για όσες/-ους ήταν έγκλειστες/-οι σε καταυλισμούς, φυλακές και ιδρύματα, εκτοπισμένες/-οι από πολέμους και περιβαλλοντικές καταστροφές, καθώς, βεβαίως, και για όλα αυτά τα άτομα που η επιβίωσή τους εξαρτάται από το να βρίσκονται σε κοντινή απόσταση με άλλες/-ους ή των οποίων η εργασιακή και καθημερινή ζωή τις/τους αναγκάζει να είναι «εκεί έξω» (Carcelén, 2021). Οι γυναίκες και οι θηλυκότητες, ιδιαίτερα αυτές που δεν φέρουν ταξικά και εθνοφυλετικά προνόμια, επηρεάστηκαν με συγκεκριμένους έμφυλους και διαθεματικούς τρόπους (Turquet and Koissy-Kreïn, 2020), ενώ παράλληλα παρατηρήσαμε την όξυνση βίαιων και σεξουαλικών

επιθέσεων, λόγω ρατσιστικών και ξενοφοβικών πεποιθήσεων προς έμφυλα και φυλετικοποιημένα υποκείμενα, που ήδη βίωναν πολλαπλές διακρίσεις, φέρνοντας στην επιφάνεια αντιλήψεις σχετικά με μετανάστες/-τριες που εισάγουν τον ιό COVID-19 ή για ορισμένες εθνότητες που είναι πιο πιθανό να τον μεταδώσουν (Vega Macías, 2021· Carcelén, 2021).

Η πανδημία έφερε με ένταση στο προσκήνιο διασταυρούμενα συστήματα καταπίεσης, που ήταν γνωστά από καιρό: δομικός ρατσισμός, εθνικισμός, πατριαρχία, ταξικότητα, για να μας υπενθυμίσουν τον επισφαλή και τρωτό χαρακτήρα των ζώων μας, οι οποίες μπορούν να καταστούν οδυνηρά αβίωτες ή ακόμα και να αφανιστούν (Butler, 2018). Μέσω της βιοπολιτικής διαχείρισής της αποκαλύφθηκε το πλήρες εύρος των επιπτώσεων του νεοφιλελευθερισμού, καθώς δοκιμάστηκαν τα όρια της κοινωνικής πολιτικής και των συστημάτων υγείας και πρόνοιας, εντάθηκαν προϋπάρχουσες «κρίσεις», αυξήθηκε η ταχύτητα της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, των ριζικών ανισοτήτων και της ευαλωτότητας συγκεκριμένων πληθυσμών, ενώ την ίδια στιγμή αναδείχθηκε η σημασία δημόσιων αγαθών, χώρων και υπηρεσιών που εδώ και δεκαετίες πλήττονται, όπως επίσης και η αναγκαιότητα της προάσπισης του δικαιώματος για την ισότιμη πρόσβαση όλων των ατόμων σε αυτά (Αθανασίου, 2020:38).

Πολλές είναι οι μελέτες που έχουν ήδη παρουσιάσει ότι τα αποτελέσματα της πανδημίας στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής είναι έμφυλα καθορισμένα, επηρεάζοντας δυσανάλογα τις γυναίκες (Kambouri, 2020· EWL, 2020), άλλες εστιάζοντας ευρύτερα στον τομέα της φροντίδας (Chatzidakis et al., 2020· Καμπούρη κ.ά., 2020) και άλλες στο φαινόμενο της έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας (Θεοφιλόπουλος κ.ά., 2022· UN Women, 2020, 2020a, 2020b· HRW, 2020), το οποίο χαρακτηρίστηκε ως «σκιάδης πανδημία» (UN Women, 2020) ή ως «διπλή πανδημία» (Reliefweb, 2020),¹ εξαιτίας της καταγεγραμμένης αύξησης σχετικών αναφορών την περίοδο των περιοριστικών μέτρων και του εγκλεισμού. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι καθοριστικό σημείο εστίασης αποτέλεσε το πεδίο της διαθεματικότητας, καθώς επισημαίνεται ότι η πανδημία επιδείνωσε περαιτέρω την ευαλωτότητα ατόμων λόγω του φύλου τους, και ιδιαίτερα εκείνων με ταυτοτικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, που όταν τέμνονται με το φύλο εντείνουν την περιθωριοποίησή τους (Βουγιούκα και Λιάπη, 2020), αναδεικνύοντας τις ανισότητες φροντίδας που βιώνουν διαφορετικές κοινότητες και άτομα σε ολόκληρο τον κόσμο (Mezzadri, 2020), αλλά ταυτόχρονα και την αναγκαιότητα της προστασίας των δημόσιων υπηρεσιών παροχής φροντίδας.

---

1. Η χρήση του όρου «πανδημία», για να ερμηνευτεί και κατ' επέκταση να αντιμετωπιστεί η έμφυλη βία, προτάσσει μια ιατροκοιμημένη προσέγγιση στο θέμα, η οποία α-πολιτικοποιεί το περιεχόμενο αυτής της συζήτησης, καθιερώνοντας πλαίσια «διάγνωσης», «πρόληψης» ή «θεραπείας» ακόμα και για συμπεριφορές ή καταστάσεις που δεν έχουν ιατρικό, παθολογικό ή βιολογικό υπόβαθρο. Έτσι, αυτή η διαδικασία ιατροκοποίησης/παθολογικοποίησης μεταμορφώνει το αντικείμενο της έμφυλης βίας και περιβάλλει τη διαχείρισή της με όρους βιοπολιτικών μοντέλων άσκησης της εξουσίας.

2. Απώλειες και τρωτότητες

Μέσα σε τέτοιες συνθήκες, η έμφυλη βία έχει επηρεάσει δυσανάλογα αυτές/-ούς που ήταν ήδη πιο πιθανό να τη βιώσουν, δηλαδή όσες και όσους αντιμετωπίζουν διασταυρούμενες και σύνθετες καταπίεσεις με βάση το φύλο, τη φυλή, την εθνότητα, την τάξη, τον σεξουαλικό προσανατολισμό και άλλα χαρακτηριστικά, όπως, για παράδειγμα, τα άτομα χωρίς ασφαλή και σταθερή στέγαση, που σε πολλά πλαίσια είναι ΛΟΑΤΚΙΑ+ και φυλετικά περιθωριοποιημένα, καθώς και γυναίκες που επηρεάζονται από πολεμικές συγκρούσεις (Harvey, 2021). Έρευνα της Διεθνούς Επιτροπής Διάσωσης (International Rescue Committee) σε δεκαπέντε χώρες διαπίστωσε ότι το 73% των εκτοπισμένων και προσφύγων γυναικών ανέφερε αυξημένη ενδοοικογενειακή βία κατά τη διάρκεια της πανδημίας και το 51% αυξημένη σεξουαλική βία (Abwola and Micheli, 2020), ενώ διαφάνηκε ότι οι μετανάστριες εργάτριες συχνά αντιμετώπισαν αυξημένο κίνδυνο βίας, καθώς πολλές φορές βρέθηκαν απομονωμένες με τους εργοδότες τους και χωρίς τη δυνατότητα να προσεγγίσουν την οικογένειά τους και υποστηρικτικά δίκτυα (Harvey, 2021). Ο περιορισμός των επιλογών αναζήτησης βοήθειας και προσφυγής στο σύστημα απονομής της δικαιοσύνης και η δύσκολη πρόσβαση σε υπηρεσίες σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας –καθώς κρίθηκαν ως μη «απαραίτητες» σε διάφορες χώρες (Rivera-Amarillo, 2020)– είχαν σοβαρές επιπτώσεις σε όσες/-ους αντιμετωπίζουν σεξουαλική κακοποίηση ή σεξουαλική επίθεση (Harvey, 2021).

Στη Λατινική Αμερική και στην Καραϊβική, όπου παρατηρούνται διαχρονικά μερικά από τα υψηλότερα ποσοστά έμφυλης βίας και που με βάση στοιχεία του 2016 αποτελούν τις πιο επικίνδυνες περιοχές στον κόσμο για τις γυναίκες (Pierobom et al., 2021), οι παραπάνω πιέσεις υπήρξαν ασφυκτικές, ενώ γυναικείες και τοπικές οργανώσεις ενέτειναν τις προσπάθειές τους για την πρόληψη και την αντιμετώπισή της, καθότι δεν δόθηκε επαρκής προτεραιότητα σε ζητήματα θεσμικής υποστήριξης και ιδιαίτερα στην ενίσχυση των πεδίων της κοινωνικής πολιτικής. Ειδικότερα, η αύξηση της έμφυλης βίας και της αντίστοιχης ζήτησης σχετικών υπηρεσιών στη Λατινική Αμερική καθίσταται εμφανής μέσα από την καταγραφή των αναφορών ενδοοικογενειακής και έμφυλης βίας κατά την πρώτη κιάλας περίοδο της επιβολής περιοριστικών μέτρων, καθώς τα ποσοστά διακυμάνθηκαν από 30% έως 90% στην Κολομβία, την Ουρουγουάη, την Αργεντινή, τη Χιλή, το Μεξικό, τη Βραζιλία και το Ελ Σαλβαδόρ, μεταξύ άλλων χωρών (Guerrero, 2020). Κατά τους μήνες Απρίλιο και Μάρτιο του 2020, για παράδειγμα, οι καταγγελίες ενδοοικογενειακής βίας στην αστυνομία του Μεξικού αυξήθηκαν κατά 25% τον Μάρτιο του 2020, σε σύγκριση με τον ίδιο μήνα του προηγούμενου έτους. Επιπλέον, στην Αργεντινή, τον Απρίλιο του 2020 σημειώθηκε αύξηση της ζήτησης υπηρεσιών σε τηλεφωνικές γραμμές για την ενδοοικογενειακή βία κατά 67%, σε σύγκριση με τον ίδιο μήνα του προηγούμενου έτους (βλ. Διάγραμμα 1).

Το 2020, οπότε και επιβάλλονται τα περιοριστικά μέτρα για την πανδημία, ο αριθμός των γυναικοκτονιών που καταγράφεται σε 26 χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Καραϊβικής, σύμφωνα με στοιχεία που δημοσίευσε το 2021 η Οικονομική Επιτροπή για τη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική, ξεπερνά τις 4.000. Ειδικότερα, η Βραζιλία, το Μεξικό και η Αργεντινή είναι οι χώρες της Λατινικής Αμερικής όπου καταγράφονται τα περισσότερα θύματα γυναικοκτονιών, ενώ παράλληλα η Ονδούρα, η Δομινικανή Δημοκρατία και το Ελ Σαλβαδόρ είναι οι χώρες με τα υψηλότερα ποσοστά (ανά 100.000 γυναίκες) γυναικοκτονιών (βλ. Διάγραμμα 2).

Διάγραμμα 1.

Πηγή: <https://www.statista.com/statistics/1113975/gender-violence-growth-coronavirus-latin-america/>

Διάγραμμα 2.

Πηγή: https://www.cepal.org/sites/default/files/infographic/files/21-00792_folleto_the_pandemic_in_the_shadows_web.pdf

Για τη διαχείριση της έμφυλης βίας, σε διεθνές θεσμικό επίπεδο, αναπτύχθηκαν κατευθυντήριες οδηγίες, ενώ παράλληλα καταγράφηκαν καλές πρακτικές από πολλές χώρες σε μια προσπάθεια ανταπόκρισης των κυβερνήσεων στις έντονες πιέσεις που δέχονταν οι επίσημες δομές στήριξης και προστασίας γυναικών που υφίστανται έμφυλη βία (Θεοφιλόπουλος κ.ά., 2022). Μετά τη σύνοψη πολιτικής του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ, που κυκλοφόρησε στις 9 Απριλίου 2020 και στην οποία αναλύεται ο έμφυλος αντίκτυπος της πανδημικής «κρίσης» (UN, 2020), ακολούθησε μια πληθώρα οργανισμών του ΟΗΕ που ανέπτυξε ταχείες αξιολογήσεις των έμφυλων επιπτώσεων στις χώρες για να προσαρμόσουν τις υπηρεσίες τους, προκειμένου να προσεγγίσουν επιζώσες έμφυλης βίας, να εξασφαλίσουν την πρόσβαση σε υπηρεσίες για σεξουαλικά και αναπαραγωγικά ζητήματα κατά τη διάρκεια της καραντίνας και να προστατεύσουν την οικονομική ασφάλεια των γυναικών ως μέρος των εθνικών πακέτων έκτακτης ανάγκης (UN, 2020· UNFPA, 2020). Ωστόσο, ακόμα και σε χώρες της Λατινικής Αμερικής στις οποίες υπάρχει σχετική νομοθεσία για την έμφυλη βία και τη γυναικοκτονία, αυτές οι θεσμικές παρεμβάσεις κατά την περίοδο της καραντίνας δεν αξιολογήθηκαν ως επαρκείς για τη μείωση της έκτασής τους (Souza and Selis, 2022).² Επιπλέον, όπως διαφάνηκε, ενώ 146 κράτη-μέλη του ΟΗΕ και παρατηρήτριες χώρες δήλωσαν ότι θα προτεραιοποιήσουν το ζήτημα της έμφυλης βίας στα εθνικά τους σχέδια για την αντιμετώπιση της πανδημίας (Sharma et al., 2021), μόνο λίγα κράτη ακολούθησαν αυτή τη δέσμευση, και παγκοσμίως η χρηματοδότηση για τη διαχείριση της έμφυλης βίας αποτέλεσε μόλις το 0,0002% στο σύνολο των 26,7 τρισεκατομμυρίων δολαρίων που σχεδιάστηκαν στα σχετικά χρηματοδοτικά προγράμματα (Harvey, 2021).

Για να ενθαρρύνουν τη δράση προς την κατεύθυνση αυτή, φεμινίστριες στο UN Women και στο Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών (UN Development Programme) ανέπτυξαν ένα εργαλείο για την αξιολόγηση της κατά φύλο αποτελεσματικότητας των πολιτικών παγκοσμίως (gender response tracker), στο πλαίσιο του COVID-19, που αναλύει περισσότερα από 2.500 μέτρα που λήφθηκαν από 206 χώρες (Staab et al., 2020). Εντούτοις, μόνο το 15% των χωρών, των οποίων οι πολιτικές εξετάστηκαν από το Gender Response Tracker, έχει αναγνωρίσει την πρόληψη και την απόκριση στην έμφυλη βία ως απαραίτητη πολιτική, ώστε να διευκολυνθούν οι επαγγελματίες στο πεδίο, προκειμένου να στηρίξουν αποτελεσματικότερα τα επιζώντα άτομα (γυναίκες, κορίτσια, LGBTQIA + άτομα) (Harvey, 2021). Για παράδειγμα, ακόμα και η εκστρατεία «Mask-19» (Μάσκα-19), που συγκέντρωσε σημαντική κάλυψη από τα μέσα ενημέρωσης και η οποία ξεκίνησε στην Ισπανία και εξαπλώθηκε στη Λατινική Αμερική, περιλαμβάνοντας τη δημιουργία μηχανισμών αναφοράς έμφυλης βίας σε προσβάσιμους –κατά τη διάρκεια της καραντίνας– χώρους (φαρμακεία και σούπερ μάρκετ), διαφάνηκε σε ορισμένες περιπτώσεις ότι ήταν αναποτελεσματική, καθώς υπήρξαν αναφορές για κακή διαχείριση από το προσωπικό ή μη γνώση της κωδικής λέξης, θέτοντας ενδεχομένως σε περαιτέρω κίνδυνο όσες αναζήτησαν βοήθεια (Saavedra, 2020). Συχνά, οι θεσμικές πολιτικές υπονομεύτηκαν από τους ηγέτες κρατών, όπως στη Βραζιλία και

2. Οι πολιτικές αυτές συνυπήρξαν παράλληλα με πολιτικές αρρενωπότητας (masculinist politics), αναπαράγοντας πατριарχικό λόγο (π.χ. «ο πόλεμος κατά του κορονοϊού») και επενεργώντας στις κυβερνητικές πολιτικές μέσω της ενθάρρυνσης υπερβολικά μιλιταριστικών και αυταρχικών προσεγγίσεων και της προτεραιότητας σε τομείς της οικονομίας και της κοινωνίας που κυριαρχούνται από άνδρες (π.χ. αεροπορία, παραγωγή αυτοκινήτων, κατασκευές κ.λπ.), ενώ ζωικοί τομείς όπου οι γυναίκες υπερ-εκπροσωπούνται υποτιμήθηκαν ή και παραμελήθηκαν ακόμα (π.χ. εκπαίδευση, φροντίδα, λιανικό εμπόριο) (Burrell and Ruxton, 2020).

στο Μεξικό, είτε μη θέτοντάς τις ως προτεραιότητα είτε απαξιώνοντας το μέγεθος της έμφυλης βίας (Löhr, 2021).³

Σε αυτό το πλαίσιο καθίσταται εμφανές ότι οι πολιτικές για τη διαχείριση αυτής της κατάστασης, εκτός από περιορισμένες, ήταν και αναποτελεσματικές, δείχνοντας την επίμονη ατζέντα κατά της έμφυλης ισότητας που χαρακτηρίζει πολλές από τις κυβερνήσεις στη Λατινική Αμερική σήμερα, αποτελώντας μέρος ενός ευρύτερου συντηρητικού πλαισίου άρνησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των τακτικών επιθέσεων κατά του θεσμικού πλαισίου για την προστασία των γυναικών και των LGBTQIA+ πληθυσμών. Οι μακροχρόνιες διασυνδέσεις επέτρεψαν στις φεμινίστριες, εντός και εκτός κυβερνήσεων και κρατικών οργανισμών, να ασκήσουν πίεση στους εθνικούς και διεθνείς φορείς χάραξης πολιτικής. Οι φεμινιστικές κινητοποιήσεις στις περιοχές της Λατινικής Αμερικής έχουν επιφέρει αλλαγές πέρα από και εναντίον των κρατικών μηχανισμών και των νομικών πλαισίων (Souza, 2019). Η άμεση σημασία αυτών των πρωτοβουλιών αντανακλάται στον τρόπο με τον οποίο αναπαράχθηκαν σε ολόκληρη την περιοχή, συνθέτοντας μια γραμματική της διεθνικής φεμινιστικής άρθρωσης, η οποία ενεργοποίησε κοινότητες, κάλυψε θεσμικά κενά και παρείχε στήριξη σε επιζώσες έμφυλης βίας.

3. Αλληλεγγύη και αντιστάσεις

Καθώς η πανδημική κρίση αποκαλύπτει πώς διασταυρώνονται διαφορετικά συστήματα καταπίεσης και μορφές επισφαλοποίησης, τίθεται ταυτόχρονα το ερώτημα της συγκρότησης ενός «εμείς», που παρά τις διαφορές και τις διαφοροποιήσεις των υποκειμένων μπορεί να διανοίξει νέους τρόπους απόκρισης και σχεσιακότητας στο πλαίσιο του διεθνισμού (Ruddick, 2010), μέσα από την έκφραση κοινωνικών κινημάτων, συλλογικοτήτων, αλλά και της επανανομηματοδότησης μιας κριτικής διαθεματικότητας στη βάση έμφυλων, φυλετικών, ταξικών και άλλων ανισοτήτων. Η παρούσα στιγμή συνιστά μια δυνατότητα να επανεξεταστούν ριζικά οι θεωρούμενες ως δεδομένες πολιτικές προσεγγίσεις και αρθρώσεις και να εισαχθούν νέες μορφές οργάνωσης. Οι γυναίκες, και ιδιαίτερα οι έγχρωμες, οι μετανάστριες, οι προσφύγισες, οι τρανς και όσες εργάζονται σε επισφαλείς συνθήκες και με επισφαλείς όρους είναι από τις ομάδες που πλήττονται περισσότερο από την πανδημία και τη διακυβέρνησή της, αλλά είναι επίσης αυτά τα υποκείμενα που πρωτοστατούν στην εξεύρεση βιώσιμων λύσεων, αντιστέκονται στην αδικία, ενισχύουν τις αλληλέγγυες πρακτικές, κάνοντας έτσι τις κοινότητές τους πιο ανθεκτικές σε αυτή την κρίση και σε άλλες μελλοντικές. Φεμινίστριες ακτιβίστριες, κινήματα βάσης και οριζόντια εγχειρήματα πολιτικής οργάνωσης, σε όλο τον κόσμο, προσπαθούν να επιφέρουν αλλαγές, παρά τους περιορισμούς και την αβεβαιότητα για το μέλλον.

Τα τελευταία χρόνια, συμπεριλαμβανομένης της περιόδου της πανδημίας, οι γυναίκες και τα φεμινιστικά κινήματα της Λατινικής Αμερικής πρωταγωνίστησαν σε μαζικές διαδηλώσεις, έξω από

3. Ήδη από την ανάληψη της εξουσίας του, ο Πρόεδρος του Μεξικού López Obrador έχει εφαρμόσει ατζέντα λιτότητας, με περικοπές στις υπηρεσίες έμφυλης βίας (καταφύγια και συμβουλευτικά κέντρα) (EQUIS, RNR and INTR, 2020). Αξιοσημείωτο είναι ότι κατά τους πρώτους μήνες της πανδημίας, όταν οι κλήσεις σχετικά με την ενδοοικογενειακή βία αυξήθηκαν στην τηλεφωνική γραμμή 911, ο Obrador ισχυρίστηκε ότι το «90%» αυτών των κλήσεων ήταν «ψευδείς» (EQUIS, RNR and INTR, 2020:18).

θεσμικά πλαίσια, διεκδικώντας δημόσιο χώρο και την κατοχύρωση δικαιωμάτων, σφυρηλατώντας νέες μορφές έκφρασης και αντίστασης, και εισφέροντας νέες μορφές συλλογικής φεμινιστικής απόκρισης στις έμφυλες προκλήσεις και πιέσεις που σημειώνονται στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής, της υγείας, της φροντίδας και ενάντια στους αυταρχικούς και πατερναλιστικούς μηχανισμούς ελέγχου. Παρά τα εξαιρετικά αυστηρά περιοριστικά μέτρα που τέθηκαν σε εφαρμογή στις περισσότερες χώρες της Λατινικής Αμερικής, φεμινιστικές ομάδες οργανώθηκαν για να απαιτήσουν δικαιοσύνη για κοινωνικά προβλήματα που προϋπήρχαν αλλά εντάθηκαν εξαιτίας της πανδημίας. Στα μαζικά και πολυσυλλεκτικά κινήματα των γυναικών της Λατινικής Αμερικής, μεταξύ πολλών, συμμετέχουν μαύρες, τρανς γυναίκες, λεσβίες, γυναίκες από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, γυναίκες με αναπηρίες. Σημείο συνάντησης όλων αυτών των διαφορετικών φωνών αποτελεί η αντίσταση ενάντια στην πατριαρχία, τον σεξισμό και την έμφυλη βία. Ωστόσο, σε κάθε χώρα της Λατινικής Αμερικής, τα αιτήματα και οι αγώνες διαφοροποιούνται.

Στο Μεξικό, στο κέντρο των διεκδικήσεων βρίσκεται η έμφυλη βία και αναπτύσσεται η καμπάνια *#MiPrimerAcoso* (*Η πρώτη μου παρενόχληση*) για να καταγγείλει τη σεξουαλική παρενόχληση και τη βία (Solera and Rodríguez Cortés, 2021). Τον Σεπτέμβριο του 2020 γυναίκες και φεμινιστικές συλλογικότητες καταλαμβάνουν τα γραφεία της Εθνικής Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, διεκδικώντας την αναγνώριση δικαιωμάτων, την ανάληψη πρωτοβουλιών για τον περιορισμό της έμφυλης βίας και την άμεση διερεύνηση γυναικοκτονιών και εξαφανίσεων γυναικών. Το 2019, στο Εκουαδόρ, διοργανώνονται μαζικές κινητοποιήσεις γυναικών για να απαιτήσουν τη νομιμοποίηση των αμβλώσεων. Την ίδια χρονιά στην πόλη Quito του Εκουαδόρ, με αφορμή τη γυναικοκτονία μιας εγκύου από τον σύντροφό της μπροστά στην αστυνομία, πραγματοποιούνται μαζικές συγκεντρώσεις και κατά της σεξουαλικής βίας, των γυναικοκτονιών και της ξενοφοβίας, με το σύνθημα *#TodosSomosMartha* (*Είμαστε όλες Μάρθα*). Παράλληλα, λόγω των περιοριστικών μέτρων και ενσαρκώνοντας ένα από τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία του τέταρτου φεμινιστικού κύματος, οι συλλογικότητες προσαρμόζουν τον αγώνα τους και στον εικονικό κόσμο. Στο Μεξικό, διαδικτυακά εργαστήρια, ομάδες ανάγνωσης και σεμινάρια φιλοξενούνται εβδομαδιαίως από διαφορετικούς οργανισμούς και ομάδες για να συνεχιστούν οι συνεχείς συζητήσεις γύρω από τη βία, τη σεξουαλική παρενόχληση, τις συνθήκες εργασίας, τα έμφυλα στερεότυπα, τα αναπαραγωγικά δικαιώματα και πολλά άλλα θέματα που επηρεάζουν τις γυναίκες και τα ΛΟΑΤΚΙΑ+ άτομα στην καθημερινή τους ζωή (Ventura Alfaro, 2020). Φεμινιστικές συλλογικότητες, όπως η ομάδα χακτιβιστριών Luchadoras στο Μεξικό, συντονίζουν συζητήσεις σχετικά με το πώς τα μέτρα που εφαρμόζονται για τον έλεγχο της πανδημίας αντικατοπτρίζουν και επιδεινώνουν ταυτόχρονα τις κοινωνικο-οικονομικές, πολιτικές, γεωγραφικές και έμφυλες ανισότητες.

Στην Αργεντινή αναπτύσσεται το (πράσινο) κύμα κατά της απαγόρευσης των αμβλώσεων, και –μετά από χρόνια ακούραστης φεμινιστικής δράσης– τον Δεκέμβριο του 2020 οι αμβλώσεις νομιμοποιούνται. Στην ίδια χώρα, υπό τη συλλογικότητα και το σύνθημα *#NiUnaMenos* (*Ούτε μία λιγότερη*) συγκεντρώνεται το φεμινιστικό κίνημα για να καταγγείλει την έμφυλη βία και τις γυναικοκτονίες (Sutton, 2020). Το σύνθημα εξαπλώνεται γρήγορα και σε άλλες χώρες της Λατινικής Αμερικής. Στη Χιλή οι διαδηλώσεις του 2019, που έχουν ως εκκίνηση τη διαμαρτυρία για τις αυξήσεις των εισιτηρίων στα μέσα μαζικής μεταφοράς, αντιμετωπίζονται με βίαιη καταστολή, συμπεριλαμβανομένης της σεξουαλικής κακοποίησης γυναικών από την αστυνομία, και καταλήγουν σε φεμινιστικές διαδηλώσεις κατά της κρατικής βίας και της βίας κατά των γυναικών. Σε αυτό το

πλαίσιο, λίγους μήνες αργότερα η φεμινιστική κολεκτίβα «Las Tesis» δημιουργεί το τραγούδι *Un violador en tu camino* (*Ένας βιαστής στον δρόμο σου*) κατά της βίας της τοξικής αρρενωπότητας (Guevara Rosas, 2021). Στη Βραζιλία, με μαζικές διαδηλώσεις και δράσεις ακτιβισμού οι φεμινιστικές συλλογικότητες καταγγέλλουν τον σεξισμό του Jair Bolsonaro. Το 2020, στην Κολομβία, φεμινιστικές συλλογικότητες ξεκινούν εκστρατεία υποστήριξης των σεξεργατριών που έχουν επηρεαστεί από την απαγόρευση της σεξουαλικής εργασίας κατά τη διάρκεια των περιοριστικών μέτρων.

Οι συλλογικότητες χρησιμοποιούν το διαδίκτυο ως εργαλείο για την οργάνωσή τους, αξιοποιώντας πλατφόρμες μέσω κοινωνικής δικτύωσης για να προασπίσουν βασικά δικαιώματα ευάλωτων γυναικών και αντιμετωπίζοντας δύο κύριες πτυχές της πανδημίας: την έμφυλη και ενδοοικογενειακή βία και την οικονομική ανασφάλεια. Οι μεξικανικές φεμινιστικές συλλογικότητες έχουν επικεντρωθεί στο να καταδείξουν την κυβέρνηση ως υπεύθυνη για την άρνησή της να αναγνωρίσει το εντεινόμενο ζήτημα της ενδοοικογενειακής βίας και της γυναικοκτονίας κατά τη διάρκεια της καραντίνας. Σε απάντηση στον ισχυρισμό του προέδρου López Obrador ότι τα ποσοστά ενδοοικογενειακής βίας δεν έχουν αυξηθεί κατά τη διάρκεια της καραντίνας, το hashtag *#nosotrastenemosotrodatos* (*Έχουμε άλλα δεδομένα*) έγινε viral. Μπροστά στην αδράνεια της κυβέρνησης, μικρές φεμινιστικές συλλογικότητες συγκεντρώνονται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για να αναπτύξουν δίκτυα υποστήριξης για τις επιζώσες. Διατηρούν στενή επαφή με τα θύματα, συχνά καλώντας τα σε καθημερινή βάση, όπως, για παράδειγμα, η «Las del aquelarre feminista», μια φεμινιστική κολεκτίβα με έδρα την πόλη του Μεξικού, η οποία λειτουργεί τη δική της τηλεφωνική γραμμή ψυχολογικής στήριξης, ενώ επαγγελματίες προσφέρονται εθελοντικά να γίνουν μέρος αυτού του δικτύου pro bono (Ventura Alfaro, 2020).

Επιπλέον, ως απάντηση στην αυξανόμενη οικονομική ανασφάλεια, οι φεμινιστικές συλλογικότητες άρχισαν να οργανώνουν συλλογικές κουζίνες και δίκτυα προμήθειας τροφίμων και βασικών προϊόντων για όσους/-ες επλήγησαν περισσότερο. Αυτές οι δραστηριότητες οργανώνονται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπου φεμινιστικές συλλογικότητες καλούν για δωρεές τροφίμων, φαρμάκων και άλλων βασικών προϊόντων. Οι ακτιβιστές/-ίστριες είναι συχνά μέλη της κοινότητας που προσφέρουν τις δικές τους ιδιωτικές κατοικίες για τη λειτουργία και τη διανομή αυτών των αγαθών. Επομένως, αν και αυτές οι λειτουργίες πραγματοποιούνται σε ολόκληρη τη χώρα, είναι συχνά σε πιο μικρή, τοπική κλίμακα. Στην Toluca του Μεξικού, για παράδειγμα, ήδη από το ξέσπασμα του H1N1 το 2009 η φεμινιστική συλλογικότητα «Mujeres Trans Famosas» άρχισε να παρέχει γεύματα σε trans σεξεργάτριες των οποίων το εισόδημα επηρεάστηκε από μέτρα όπως το κλείσιμο ξενοδοχείων. Κατά τη διάρκεια της πανδημίας η κολεκτίβα επέκτεινε την εμβέλειά της, και πλέον παρέχει πάνω από εβδομήντα γεύματα την ημέρα σε όσες και όσους επηρεάζονται περισσότερο από την πανδημία: εργαζόμενοι/-ες του σεξ, παράνομοι/-ες ή άτυποι/-ες εργαζόμενοι/-ες, άστεγοι/-ες, τοξικοεξαρτημένοι/-ες. Μία άλλη δημοφιλής δραστηριότητα ανταλλακτικού εμπορίου ή, όπως το αποκαλούν, «φεμινιστικού εμπορίου» προτάθηκε από τη φεμινιστική κολεκτίβα «Brujas Feministas», μέσω πλατφορμών κοινωνικής δικτύωσης, όπου οι γυναίκες μπορούσαν να ανταλλάσσουν προϊόντα με συμβουλευτικές υπηρεσίες που επιθυμούν να λάβουν. Στο επίκεντρο αυτού του εμπορίου είναι η οικοδόμηση κοινότητας και συντροφιάς, βοηθώντας όσους/-ες είναι πιο ευάλωτοι/-ες απέναντι στην πανδημία, σε αντίθεση με την παραγωγή ιδιωτικού κέρδους (Ventura Alfaro, 2020).

Στη Βραζιλία, η «Redes da Maré» είναι μια οργάνωση της κοινωνίας των πολιτών που δραστηριοποιείται σε μία από τις πιο φτωχές γειτονίες του Ρίο ντε Τζανέιρο (Wilson et al., 2021). Πρόκειται

για τη γειτονιά του Maré, που περιλαμβάνει δεκαέξι φαβέλες με περισσότερους/-ες από 140.000 κατοίκους. Η δράση της οργάνωσης στοχεύει στην κατανόηση της ζωής των κατοίκων του Maré και επικεντρώνεται σε τέσσερις πυλώνες: α) γυναίκες και φύλο, β) πολιτικές μείωσης των ναρκωτικών, γ) πρωτοβουλίες για νέους/-ες, και δ) κοινωνικές και περιβαλλοντικές εμπειρίες. Το 2016, η οργάνωση ιδρύει το «Σπίτι των Γυναικών» («Casa das Mulheres») για να ενισχύσει τον ρόλο των γυναικών στις φαβέλες και να βελτιώσει τη ζωή και τις συνθήκες διαβίωσής τους. Το «Casa das Mulheres» αναγνωρίζει τον ιστορικό ρόλο των γυναικών στην ανάπτυξη των υποδομών της γειτονιάς και στα κοινωνικά κινήματα των φαβέλων από τη δεκαετία του 1980 και δίνει έμφαση στη διαθεματικότητα. Προσφέρει έναν ασφαλές χώρο συνάντησης γυναικών και παρέχει υπηρεσίες επαγγελματικής κατάρτισης, κοινωνικο-νομικής στήριξης και ψυχολογικής φροντίδας σε γυναίκες, πολλές από τις οποίες είναι επιζήσασες έμφυλης βίας. Με την έναρξη της πανδημικής κρίσης το «Σπίτι των Γυναικών» ανέπτυξε δύο θεσμικές απαντήσεις. Η πρώτη στόχευε στην κάλυψη βασικών αναγκών (π.χ. σίτιση, στέγαση, εμβολιασμός κ.λπ.) για άτομα που βρίσκονται σε καθεστώς φτώχειας, με έμφαση στις αυτόχθονες γυναίκες της περιοχής. Η δεύτερη αναπτύχθηκε ως απόκριση στην πιθανή αύξηση της ενδοοικογενειακής βίας στις φαβέλες, λόγω των περιοριστικών μέτρων, και στόχευε στον συντονισμό επαγγελματιών από διαφορετικούς τομείς περίθαλψης, για τη δημιουργία κοινών στρατηγικών προστασίας για τις γυναίκες της γειτονιάς του Maré.

Στο Buenos Aires, η «Asamblea Feminista Conurbana Noreste» λειτούργησε συλλογική κουζίνα και, μαζί με τη διανομή φαγητού, ενημέρωνε τα άτομα για ζητήματα φροντίδας. Όπως περιγράφεται από τη Laura Marquez, δασκάλα και φεμινίστρια ακτιβίστρια στην Αργεντινή, «η συλλογική κουζίνα είναι πολύ περισσότερο από μια πράξη αλληλεγγύης – είναι ένας χώρος για πολιτικό μετασχηματισμό» (Branigan, 2020). Οι μοβ κατασρόλες (το χρώμα του φεμινιστικού κινήματος) δημιουργήθηκαν από γυναίκες για γυναίκες και λειτούργησαν ως εργαλείο διαμοιρασμού στρατηγικών επιβίωσης (UN Women, 2021). Επιπρόσθετα, στην πόλη Santa Fe της Αργεντινής, η φεμινιστική συλλογικότητα «Casa Anfibia» δημιουργήθηκε με την έναρξη της πανδημίας ως χώρος φροντίδας και σίτισης, αφού στη γειτονιά San Agustín της πόλης ήταν όλα κλειστά. Η «Casa Anfibia» λειτουργεί εργαστήρια κατασκευών και επισκευών και, μέσα σε δύο μήνες, μέλη της κατασκεύασαν σπίτι για να μείνει μία γυναίκα θύμα ενδοοικογενειακής βίας κατά τη διάρκεια της καραντίνας. Ωστόσο, καθώς τα κρούσματα COVID-19 αυξήθηκαν μεταξύ των κατοίκων σε άτυπους οικισμούς σε όλη τη χώρα, η κλίμακα της κρατικής παραμέλησης προς τις περιθωριοποιημένες κοινότητες οδήγησε σε απειλητικούς κινδύνους για τη ζωή των ακτιβιστριών. Η Ramona Medina, η γνωστή ακτιβίστρια της «La Poderosa» –μιας αυτόνομης κοινοτικής οργάνωσης με 114 συνελεύσεις σε όλη την Αργεντινή και 12 συνελεύσεις σε άλλες χώρες της Λατινικής Αμερικής– πέθανε από τον COVID-19 στις 12 Μαΐου 2020, αφού οργάνωσε βασικές υπηρεσίες και υποστήριξε την πρόσβαση σε νερό και αποχέτευση σε αστικές φτωχογειτονιές.

Στη Χιλή, τον Μάρτιο του 2020, η οργάνωση «Coordinadora Feminista 8M», μία από τις πιο δυναμικές φεμινιστικές συλλογικότητες της χώρας, δημιούργησε το «Φεμινιστικό πλάνο έκτακτης ανάγκης για την κρίση του κορονοϊού» (Al-Ali, 2020). Το πλάνο περιλαμβάνει: α) στρατηγικές για τη συλλογική οργάνωση της φροντίδας και τη στήριξη της κοινότητας με την οπτική του φύλου (π.χ. απογραφή πληθυσμιακών ομάδων που βρίσκονται σε κίνδυνο, δημιουργία μπρώου φροντιστών/-τριών, ομάδες φροντίδας παιδιών εργαζόμενων στον τομέα της υγείας), β) στρατηγικές για την καταπολέμηση της πατριαρχικής βίας και την ορατότητα των έμφυλων

κινδύνων (π.χ. δημιουργία δικτύου έκτακτης ανάγκης για δράση σε περιστατικά έμφυλης βίας, ορισμός σύντομου πρωτοκόλλου με τα βήματα που πρέπει να ακολουθούνται σε περιστατικά έμφυλης βίας, όπως: ενεργοποίηση κοινότητας γειτόνων για την επίσκεψη στο «ύποπτο» σπίτι, κατάρτιση ασφαλούς πλάνου προστασίας για κάθε γυναίκα που βρίσκεται σε κίνδυνο), γ) τρόπους αυτο-οργάνωσης με βάση το δικαίωμα κατ' οίκον παραμονής (π.χ. κάλεσμα σε απεργία όλων των παραγωγικών δυνάμεων που δεν σχετίζονται με το σύστημα υγείας ή την παροχή φροντίδας και βασικών αγαθών), και δ) έκτακτα μέτρα για την προτεραιοποίηση της διασφάλισης της φροντίδας όλων (π.χ. άδεια για ιατρικούς λόγους, δωρεάν πρόσβαση σε ιατρική φροντίδα, κατ' οίκον περιορισμός φυλακισμένων με εξαίρεση άτομα που βρίσκονται στη φυλακή για σοβαρά εγκλήματα, παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως επίσης έμφυλη και σεξουαλική βία, προστασία των εργαζομένων και οικονομικές διευκολύνσεις).

Στην Κολομβία, οι γυναίκες διεξήγαγαν άτυπες απογραφές για να αξιολογήσουν τις ανάγκες των κοινοτήτων τους (Zulver, 2020). Στις δράσεις συμμετέχουν από συνεταιρισμοί που παράγουν μάσκες και άλλον προστατευτικό εξοπλισμό, μέχρι συλλογικότητες εργαζομένων στον τομέα της κοινοτικής υγείας· από δίκτυα που διοχετεύουν δωρεάν απολυμαντικά αλκοολούχα σκευάσματα και ιατρικές προμήθειες σε άτυπους οικισμούς, μέχρι οργανώσεις που προστατεύουν τα εργασιακά δικαιώματα των οικιακών βοηθών (Von Bülow, 2020· Acciari, 2020). Πολλές πρωτοβουλίες βασίζονται σε μακροχρόνιες ιστορίες συνεργασίας με οργανώσεις κοινωνικής δικαιοσύνης και φεμινιστικές οργανώσεις, συμπεριλαμβανομένων εκστρατειών για την αναπαραγωγική δικαιοσύνη και κατά της έμφυλης βίας. Η Carlota Isabel Salinas Perez, ακτιβίστρια φεμινίστρια της «Organización Femenina Popular» στο San Pablo, η οποία συγκέντρωνε κεφάλαια για να βοηθήσει ευάλωτα μέλη της κοινότητας που επλήγησαν από την πανδημία, δολοφονήθηκε, στις 24 Μαρτίου 2020, από ένοπλους άνδρες μπροστά από το σπίτι της (Zulver, 2020). Έτσι, διαφαίνεται ότι, όσο μεταμορφωτική και αν είναι η αλληλοβοήθεια, οι φεμινιστικές πρωτοβουλίες βάσης είναι επίσης ένα σύμπτωμα της «κρατικής εγκατάλειψης». Είναι η κρατική εγκατάλειψη που, στο πλαίσιο της πανδημίας, αναγκάζει τις γυναίκες σε περιθωριοποιημένες κοινότητες να βάλουν τη ζωή τους στην πρώτη γραμμή για να καλύψουν τα κενά των υπηρεσιών.

Η κολεκτίβα «8 Tijax» ιδρύθηκε το 2017 στη Γουατεμάλα ως απάντηση στα γεγονότα που έλαβαν χώρα την ίδια χρονιά σε ένα από τα μεγαλύτερα ορφανοτροφεία της χώρας, το Virgen de la Asunción, με αποτέλεσμα να καούν ζωντανά περισσότερα από σαράντα κορίτσια που βρίσκονταν κλειδωμένα σε απομόνωση, ως τιμωρία ενάντια στην εξέγερσή τους για τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης και τη συγκάλυψη της σεξουαλικής κακοποίησης πενήντα έξι έφηβων κοριτσιών (Wilson et al., 2021).⁴ Απόλυτα συνυφασμένη με τη δράση της συγκεκριμένης ομάδας είναι η εκστρατεία #NosDuelen56 (*Mas ponáne*), που στοχεύει στη διατήρηση της μνήμης των έφηβων θυμάτων.

4. Ειδικότερα, το βράδυ των γεγονότων μια ομάδα οκτώ φίλων δημιούργησε την κολεκτίβα «8 Tijax» για να υποστηρίξει νομικά και συμβουλευτικά τις οικογένειες των θυμάτων, καθώς και των επιζήσασών, και να τους παράσχει υπηρεσίες συνοδείας στο νοσοκομείο και στο νεκροτομείο. Σχεδόν πέντε χρόνια μετά, οι οικογένειες των θυμάτων εξακολουθούν να διεκδικούν απαντήσεις, ενώ η δικαστική διαδικασία βρήκε γραφειοκρατικών εμποδίων και απειλητικών ενεργειών. Σε ορισμένους/-ες συγγενείς των θυμάτων απαγορεύτηκε η είσοδος στο δικαστήριο, επειδή φορούσαν μπλούζες με φωτογραφίες των θυμάτων, ενώ σε άλλους/-ες απαγορεύτηκε να κλάψουν μέσα στην αίθουσα του δικαστηρίου. Τα κορίτσια που έχουν επιζήσει έχουν κατηγορηθεί για εγκλήματα όπως: φόνος, βαριά σωματική βλάβη, ένοπλη ληστεία, εμπρησμός και δημόσια αναταραχή. Τα μέλη της κολεκτίβας έχουν δεχτεί εκφοβισμό, ενώ τρεις συγγενείς θυμάτων έχουν δολοφονηθεί, χωρίς το κράτος να προσφέρει καμία προστασία.

Στο πλαίσιο αυτής της εκστρατείας, μετά τα γεγονότα, δημιουργήθηκε μνημείο για τα θύματα στην κεντρική πλατεία της πόλης της Γουατεμάλα, όπου κάθε Παρασκευή συγκεντρώνονταν οι συγγενείς για να τιμήσουν τη μνήμη των έφηβων κοριτσιών και να διεκδικήσουν δικαιοσύνη. Τον Σεπτέμβριο του 2019, η αστυνομία της Γουατεμάλα απομάκρυνε το μνημείο, αλλά σύντομα επανατοποθετήθηκε.

4. (Δια)τοπικές και διεθνικές δυνατότητες

Στη συνθήκη της αναμονής για τη «λήξη» της πανδημίας και της «επιστροφής στην κανονικότητα», διεθνικά φεμινιστικά δίκτυα με μακρόχρονη παρουσία και ιστορία, και έξω από επίσημους θεσμικούς χώρους, κινητοποιήθηκαν γρήγορα για να συντονίσουν φεμινιστικές και διαθεματικές δράσεις και πρακτικές, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις πολλαπλές επιπτώσεις της πανδημίας και της διαχείρισής της, καθώς και τις διαφορές στην εξουσία και στα προνόμια που αυτές ενέτειναν, μετασχηματίζοντας το τραυματικό συμβάν σε «συνθήκη δυνατότητας για το κοινωνικό και πολιτικό αίτημα δικαιοσύνης στην οδύνη και την ευαλωτότητα» (Αθανασίου, 2020:38).

Η «Φεμινιστική Συμμαχία για τα Δικαιώματα» («Feminist Alliance for Rights»), η οποία συγκεντρώνει φεμινίστριες από τον Παγκόσμιο Νότο και από περιθωριοποιημένες κοινότητες του Παγκόσμιου Βορρά, προκειμένου να αναπτύξει μια κοινή παγκόσμια πολιτική ατζέντα και να θέσει τις κυβερνήσεις και τους διεθνείς οργανισμούς υπόλογους για θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων των γυναικών, δημοσίευσε ένα κάλεσμα για μια φεμινιστική πολιτική COVID-19 στις 20 Μαρτίου 2020 (FAR, 2020). Υποστηριζόμενη από περισσότερα από 1.600 άτομα, γυναικεία δίκτυα και οργανώσεις από περισσότερες από εκατό χώρες, απαίτησε διαθεματικές απαντήσεις σε εννέα κρίσιμα πεδία: επισιτιστική ασφάλεια, υγειονομική περίθαλψη, εκπαίδευση, κοινωνική ανισότητα, νερό και αποχέτευση, οικονομική ανισότητα, βία κατά των γυναικών, πρόσβαση στην πληροφόρηση και κατάχρηση εξουσίας. Αυτές οι ενέργειες πολλαπλασιάστηκαν τόσο γρήγορα που σχεδόν εβδομήντα οργανώσεις, συντονισμένες από τον *Οργανισμό Περιβάλλοντος και Ανάπτυξης των Γυναικών (Women's Environment and Development Organization)*, συνεργάστηκαν για τη βάση δεδομένων «Φεμινιστική απάντηση στον COVID-19» σχετικά με την «παρακολούθηση της ανταπόκρισης και την ενίσχυση της συλλογικής δράσης των φεμινιστριών σε όλον τον κόσμο» (Burns and Reyes, 2020).

Ο «Σύνδεσμος για τις Γυναίκες στην Ανάπτυξη» («Association for Women in Development»), με 5.000 μέλη από σχεδόν κάθε χώρα, προώθησε τη διαδικτυακή καμπάνια *#FeministBailout (Φεμινιστική διάσωση)* από την 1η Ιουνίου έως την 5η Ιουνίου 2020 (Tabbush and Friedman, 2020). Αυτή η εκστρατεία προσπάθησε να «διασώσει όσες κρατούν τις κοινωνίες μας μαζί», δηλαδή τις οικιακές εργάτριες, τις σεξεργάτριες, τις εργάτριες χωρίς χαρτιά, τις κακοπληρωμένες και μη αμειβόμενες εργαζόμενες στον τομέα της φροντίδας, τις μετανάστριες εργάτριες, τις εποχικές εργαζόμενες στον αγροτικό τομέα. Επιπρόσθετα, στο *Μανιφέστο των Διασυνοριακών Φεμινιστριών/-ών (Cross Border Feminists, 2020)*, στο οποίο δηλώνεται η μη επιστροφή στην κανονικότητα, καθώς «η κανονικότητα ήταν το πρόβλημα», και μέσω του παγκόσμιου φεμινιστικού και τρανσφεμινιστικού κινήματος, καλούνται όλες/-οι/-α για την άρση της απομόνωσης και της σιωπής στις πολλαπλές μορφές βίας, που επιδεινώνονται από την παγκόσμια πανδημία, ενώ προτάσσεται

η οργάνωση μέσω της συνάντησης εξεγερσιακών πρακτικών που αντλούνται από τη δύναμη των παγκόσμιων φεμινιστικών απεργιών των τελευταίων ετών.

Στο πλαίσιο των προηγούμενων κινηματικών εμπειριών του γυναικείου και φεμινιστικού κινήματος επινοήθηκε και αξιοποιήθηκε η φεμινιστική απεργία⁵ ως μια νέα μορφή πολιτικής οργάνωσης και δράσης. Η φεμινιστική απεργία της Αργεντινής, που πραγματοποιήθηκε το 2016, γρήγορα ξεπέρασε τα σύνορα, οδήγησε στη διοργάνωση της πρώτης μαζικής Διεθνούς Απεργίας Γυναικών της 8ης Μαρτίου του 2017 και επεκτάθηκε σε περισσότερες από πενήντα χώρες, από τη Νότια Αμερική έως την Ευρώπη (Gago, 2020:171), προσδίδοντας έναν δημοφιλή χαρακτήρα των σύγχρονων φεμινιστικών κινημάτων, τα οποία έχουν χαρακτηριστεί ως ο «φεμινισμός του 99%» (Arruzza et al., 2019). Υπό το σύνθημα *Ni Una Menos* (*Ούτε μία λιγότερη*) γυναίκες συλλογικότιες και φεμινιστικές οργανώσεις διαδήλωσαν κατά της πατριαρχίας, συνδέοντας τη βία και τις γυναικοκτονίες με άλλες μορφές εκμετάλλευσης των γυναικών και των θηλυκοτήτων, σηματοδοτώντας μια συλλογική απόφαση πολιτικοποίησης των νεκρών γυναικείων σωμάτων, ώστε να μην αντιμετωπίζονται ως αντικειμενοποιημένα θύματα προσωπικών τραγωδιών. Η εκτεταμένη ατζέντα της απεργίας, η οποία ζητούσε τη συμπερίληψη ζητημάτων τάξης, φύλου, σεξουαλικότητας, εθνοτικής καταγωγής και φυλής, εφιστά την προσοχή στην υλικότητα των γυναικείων σωμάτων και στην ανάγκη για ανάκτηση των γυναικείων δικαιωμάτων πάνω στο σώμα τους – τόσο με την έννοια της ανάκτησης της γυναικείας σεξουαλικότητας και επιθυμίας από τον κρατικό έλεγχο, όσο και με την έννοια της διατήρησης των σωμάτων των γυναικών ως ζωντανών μπροστά στα εξελισσόμενα βιοπολιτικά/νεκροπολιτικά καθεστάτα. Έχοντας υπόψη αυτά τα αιτήματα, το κάλεσμα που απηύθυνε το κίνημα «Ni Una Menos» ανέδειξε όχι μόνο την παρουσία και τις φωνές των γυναικών που αγωνίζονται κατά της βίας, αλλά και την απουσία τους, την αφωνία όλων των απόπτων σωμάτων των γυναικών που είχαν σκοτωθεί βιολογικά ή κοινωνικά από βαθιά πατριαρχικά καθεστάτα εξουσίας, υπό το hashtag *#NoEstamosTodas* (*Δεν είμαστε όλες εδώ*) (Souza, 2019).

Η γυναικεία απεργία, καθιστώντας ορατό όλο το εύρος της δραστηριότητας και της εργασίας των γυναικών, έχει πλέον μετασχηματιστεί σε ισχυρό μέσο φεμινιστικών διεκδικήσεων, αναδεικνύοντας συγκεκριμένες μορφές εκμετάλλευσης των γυναικών και το συνεχές του οίκου και του χώρου εργασίας (Bhattacharya, 2017). Η Gago (2020), με αφορμή το κίνημα «Ni Una Menos», διανοίγει τη συζήτηση για τα φεμινιστικά κινήματα της Λατινικής Αμερικής και εστιάζει στην απεργία ως μια νέα μορφή χαρτογράφησης της φεμινιστικής πολιτικής θεωρίας, η οποία επανακαθορίζει τις χωρικότητες και τις χρονικότητες της εξουσίας. Με βάση αυτή την προσέγγιση, εμβαθύνει στα μοντέλα οργάνωσης, χωρικότητας και τακτικής της φεμινιστικής απεργίας, αποκάλυπτοντας ενδιαφέρουσες μορφές διασύνδεσης της βίας, της εκμετάλλευσης και της καταγωγής. Εξετάζει πώς η φεμινιστική απεργία θολώνει τα όρια μεταξύ δημόσιου και οικιακού, εργασίας και οικίας, δρόμου και ιδιωτικού χώρου, και πώς διευρύνει την κατανόηση των σχέσεων μεταξύ σωμάτων και εδαφών και ενός σώματος με ένα άλλο. Το καθιερωμένο σχήμα αντιπαράθεσης του περιχαρακωμένου οικιακού χώρου με τον ανοιχτό δημόσιο χώρο διασπάται (Gago, 2020:97), τα όρια εκτοπίζονται και τα σώματα συναντιούνται για να αμφισβητήσουν και να διεκδικήσουν

5. Η δολοφονία της δεκαεξάχρονης Lucía Pérez στην πόλη Mardel Plata της Αργεντινής τον Οκτώβριο του 2016 ήταν η αφορμή για το hashtag *#MiércolesNegro* (*Μαύρη Τετάρτη*) και τη διοργάνωση της πρώτης φεμινιστικής απεργίας τον Νοέμβριο του 2016, με αίτημα τον τερματισμό των γυναικοκτονιών. Μόλις έναν χρόνο πριν, ο εντοπισμός του νεκρού σώματος της έφηβης Chiara Paez είχε ήδη οδηγήσει στην ανάδειξη νέων μορφών οργάνωσης του γυναικείου κινήματος.

μια πιο αξιοβίωτη ζωή. Η Gago στη θεωρία της εισάγει την έννοια της «feminista potencia», που ενέχει μια δραστική και δυναμική κατανόηση της εξουσίας ως μιας συλλογικής δυνατότητας για αλλαγή, ως μιας κινητήριας δύναμης για την αμφισβήτηση των πολλαπλών μορφών καταπίεσης (Gago, 2020:12).

Είναι βέβαιο ότι στο παράδειγμα των χωρών της Λατινικής Αμερικής, πριν και κατά τη διάρκεια της πανδημίας, αποκαλύπτεται ένα «Εμείς» που έρχεται ως μια σχεσιακή δυναμική και αναπτύσσεται εντός της ατομικής και συλλογικής δράσης των επιμέρους υποκειμένων, τα οποία, με βάση τις διαφορετικές εμπειρίες και αντιλήψεις τους, έχουν βρει τρόπους να μοιράζονται και να εκφράζουν τα συναισθήματά τους, τα αιτήματά τους, ακόμα και τη διεθνική τους αλληλεγγύη, γιατί τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν είναι παρόμοια. Αγώνίζονται να διατηρήσουν τη ζωή αλλά και να την επανεφεύρουν· αποκλίνουν, συγκλίνουν και αντιστέκονται ενάντια στη νεοφιλελεύθερη κυβερνολογική που βασίζεται σε αποκλεισμούς, περιφράξεις, ιδιωτικοποιήσεις, αυταρχισμό και θάνατο. Υποκείμενα και συλλογικότητες που μπροστά στις τεχνικές ελέγχου έως και αφανισμού των ενσώματων οδυνηρών εμπειριών τους –από τη βία, τη φτώχεια και τον αποκλεισμό– μαθαίνουν να επινοούν και να φτιάχνουν τη συντροφικότητα θεωρητικά, πρακτικά, πολιτικά. Με λίγα λόγια, καθώς θέτουν το ζήτημα της «ζωής-στο-όριο», ανακαλύπτουν «τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζεται το ανθρώπινο μέσω του μη-ανθρώπινου στην ύστερη νεωτερικότητα» (Αθανασίου, 2007:30).

Τα ενδεικτικά παραδείγματα που αναλύθηκαν παραπάνω για τις χώρες της Λατινικής Αμερικής αναδεικνύουν νέες δυνατότητες πολιτικής απόκρισης και άρθρωσης της αντίστασης, όπου τα παραβιασμένα, αποικιοποιημένα και εκτοπισμένα σώματα λειτουργούν όλο και περισσότερο ως καταλύτες ανανεωμένων φεμινιστικών λόγων και πρακτικών εγγύτητας και αμοιβαιότητας. Η ιδιαιτερότητα και πιθανά η μοναδικότητα αυτών των δράσεων βασίζεται στον τρόπο με τον οποίο κατάφεραν να συνδέσουν τις δολοφονίες των γυναικείων σωμάτων και την απαξίωση της ζωής ευάλωτων πληθυσμών με συμμαχίες μεταξύ διαφορετικών κινημάτων, συλλογικοτήτων και ομάδων, κινητοποιώντας διαφορετικές ριζωματικές αρένες πολιτικών χώρων –όπως το διαδίκτυο και οι δρόμοι– και επαναπροσδιορίζοντας τις δημοκρατικές πρακτικές, ώστε να οικοδομήσουν διαφορετικές μορφές κοινότητας και επιτέλεσης του πολιτικού (Μπάτλερ και Αθανασίου, 2016).

Αυτή η υπέρβαση της ευαλωτότητας μέσα από πράξεις αντίστασης (Butler, 2016) και δημιουργίας νέων εγχειρημάτων διανοίγει την πολιτική φαντασία στις δυνατότητες νέων φεμινιστικών και διαθεματικών συνδέσεων, δεσμών και αρθρώσεων, που κάποιες φορές δημιουργούν και εκτεταμένες συλλογικές μεταβολές, εξαρθρώνοντας τη λογική μιας έμφυλης, φυλετικοποιημένης και ταξικής νεκροπολιτικής. Με αυτόν τον τρόπο, πολιτικοποιούν όχι μόνο τις ζωές (και συνεπώς τις φωνές) όσων αγωνίζονται, αλλά και τους θανάτους (και συνεπώς τις σιωπές) πάνω στους οποίους έχει οικοδομηθεί το πολιτικό. Έτσι, ένα από τα στοιχεία αυτού του «αγωνιστικού πένθους» (Athanasίου, 2017), που έχει εκφραστεί πολλαπλά στα συνθήματα των κινημάτων της Λατινικής Αμερικής, είναι η δημιουργικότητά του, μέσα από την επινόηση και τη συγκρότηση: α) νέων μορφών, τρόπων οργάνωσης και κινηματικών υποδομών που συχνά βασίζονται στην αυτονομία, στην οριζοντιότητα και στην αυτοδιαχείριση, β) εναλλακτικών πρακτικών δημιουργίας «κοινών», αυτο-οργανωμένων εγχειρημάτων και δικτύων για τη φροντίδα των κοινοτήτων τους, γ) δομών και υπηρεσιών αλληλοβοήθειας και αλληλεγγύης, δ) διάχυσης και μετάδοσης ιδεών, μηνυμάτων και στόχων σε ευρύτερα δίκτυα (διατοπικά και διεθνικά), και ε) μετατοπίσεων από σχήματα

φυσικοποίησης/κανονικοποίησης, δυαδικότητας και σταθερότητας σε σχήματα υβριδικότητας, πολλαπλότητας και ασυνέχειας. Κινήσεις, που κάποιες φορές είναι απροσδόκτες και που δεν αφαιρούν από το πολιτικό τη συν-αισθηματική εναντιότητα στις ανισότητες και τις διακρίσεις, καθώς αναδεικνύουν το συν-αίσθημα στις διασταυρώσεις του με τις υποκειμενικότητες και τη δημόσια σφαίρα (Αβραμοπούλου, 2018) ως αυτό δηλαδή που δένει και δεσμεύει τα σώματα μεταξύ τους, διαμεσολαβεί τη σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό, στο ατομικό και στο συλλογικό (Άμεντ, 2018).

Διότι μπορεί κανείς/-μία να φανταστεί πώς θα έμοιαζε αυτή η πανδημία χωρίς την πολιτικοποίηση της φροντίδας και της έμφυλης βίας, χωρίς την καταγγελία για τα πλαίσια ιδιωτικοποίησης και διαχείρισης κρίσεων μέσω άσκησης κανονιστικών και κανονικοποιητικών μορφών, χωρίς τις πρακτικές συλλογικού πειραματισμού; Προφανώς, υπάρχει ένα νήμα που συνδέει αυτά τα τρωτά σώματα που αντιστέκονται απέναντι στις καταπιέσεις και στις απώλειές τους και χειραφετούνται μέσα από διαφορετικές ιδέες, νοήματα, συμβολισμούς, συναισθήματα και αισθητικές: εμφυλοποιημένα και φυλετικοποιημένα σώματα ως πολιτικά υποκείμενα, σώματα διαφορετικών διαδρομών, που συνθέτουν μια συλλογική νοημοσύνη και πρακτική κοινής φεμινιστικής προοπτικής και αμφισβήτησης των δομών εξουσίας και που τα ακούμε ακόμα έως σήμερα να λένε: «Εμπρός στην ομορφιά της μέρας, χιλιάδες σκοτεινές κουζίνες, χιλιάδες μαύρες φάμπρικες γεμίζουν ξάφνου με του ήλιου τη λαμπράδα, γιατί ο κόσμος μας ακούει να τραγουδάμε “Ψωμί και Τριαντάφυλλα”».⁶

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Abwola, N. and Micheli, I. (2020). *What Happened? How the Humanitarian Response to COVID-19 Failed to Protect Women and Girls*, IRC / International Rescue Committee, <https://www.rescue.org/sites/default/files/document/5281/ircwpecovidreportv7.pdf>
- Acciari, L. (2020). “Care for Those who Care for You! Domestic Workers’ Struggles in Times of Pandemic Crisis”, *Interface: A journal for and about social movements*, 12 (1), pp. 121-127.
- Al-Ali (2020). “Covid-19 and Feminism in the Global South: Challenges, Initiatives and Dilemmas”, *European Journal of Women’s Studies*, 27 (4), pp. 333-347.
- Arruzza, C., Bhattacharya, T. and Fraser, N. (2019). *Feminism for the 99 Percent. A Manifesto*, London, New York: Verso.
- Athanasiou, A. (2017). *Agonistic Mourning: Political Dissidence and the Women in Black*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bhattacharya, T. (2017). “What the Women’s Strike Means”, *Jacobin*, <https://www.jacobinmag.com/2017/03/international-womens-strike-march-8-capitalism/>
- Branigan, C. (2020). “Feminists Fight Covid on Buenos Aires’ Urban Margins”, *NACLA Report on the Americas*, <https://nacla.org/news/2020/06/16/feminists-covid-argentina>

6. Απόσπασμα από το ποίημα του James Oppenheim για την απεργία των εργατριών στις κλωστοϋφαντουργίες της Νέας Υόρκης, στις 8 Μαρτίου 1912, οι οποίες διαδήλωσαν με το σύνθημα: «Ψωμί και τριαντάφυλλα», ζιτώντας δεκάωρη βάρδια, καλύτερες συνθήκες εργασίας, ίσο μισθό με τους άνδρες, κατάργηση της παιδικής εργασίας και δικαίωμα ψήφου.

- Burns, B. and Reyes, E. (2020). “Feminist Solidarity for a Collective Response to COVID-19”, *The World at 1°C*, <https://worldat1c.org/feminist-solidarityfor-a-collective-response-to-covid-19-1ce3df2f38ca>
- Burrell, St. and Ruxton, S. (2020). “Coronavirus Reveals just how Deep Macho Stereotypes Run through Society”, *The Conversation*, https://theconversation.com/coronavirus-reveals-just-how-deep-macho-stereotypes-run-through-society-134968?fbclid=IwAR1lw7tt5o6OZiphsFqDPVXhwVjNjHZNLeqyHxZui3Z_eTdajxaPDXVs3Hc
- Butler, J. (2016). “Rethinking Vulnerability and Resistance”, in J. Butler, Z. Gambetti and L. Sabsay, *Vulnerability in Resistance*, Durham and London: Duke University Press, pp. 12-28.
- Gago, V. (2020). *Feminist International: How to Change Everything*, New York: Verso.
- Carcelén, C.F. (2021). *Coronavirus Pandemic: Grasping the Outbreak with a Feminist Perspective*, Eurogender.
- Chatzidakis, A., Hakim, J., Littler, J., Rottenberg, C. and Segal, L. (2020). “From Carewashing to Radical Care: The Discursive Explosions of Care during Covid-19”, *Feminist Media Studies*, 20 (6), pp. 889-895.
- Cross Border Feminists (2020). *Cross-Border Feminist Manifesto*, <https://spectrejournal.com/cross-border-feminist-manifesto/>
- EQUIS, Justicia para Mujeres; RNR, Red Nacional de Refugios; Intersecta (2020). *Informe Elaborado Para La Relatora Especial de Naciones Unidas Sobre La Violencia Contra La Mujer, Sus Causas y Consecuencias*.
- EWL/European Women’s Lobby (2020). *Women Must not Pay the Price for COVID-19: Putting Equality between Women and Men at the Heart of the Response to COVID-19 across Europe*, Policy Brief.
- FAR/Feminist Alliance for Rights (2020). *Call for a Feminist COVID-19 Policy*, <http://feministallianceforrights.org/blog/2020/03/20/action-call-for-a-feminist-covid-19-policy/>
- Guerrero, M. (2020). “Picturing a Post-Pandemic World where Latin American Women are Safe”, *PassBlue*, <https://www.passblue.com/2020/05/14/picturing-a-post-pandemic-world-where-latin-american-women-are-safe/>
- Guevara Rosas, E. (2021). “From Mobilization to Solidarity: The Power of Feminist Struggles in Latin America”, *OpenDemocracy*, <https://www.opendemocracy.net/en/north-africa-west-asia/from-mobilization-to-solidarity-the-power-of-feminist-struggles-in-latin-america/>
- Harvey, R. (2021). *The Ignored Pandemic. The Dual Crises of Gender-Based Violence and COVID-19*, Oxfam.
- HRW/Human Rights Watch (2020). *Submission to the UN Special Rapporteur on Violence against Women, its Causes and Consequences regarding COVID-19 and the Increase of Domestic Violence against Women*, <https://www.hrw.org/news/2020/07/03/submission-un-special-rapporteur-violence-against-women-its-causes-and-consequences>
- Kambouri, N. (2020). *Towards a Gendered Recovery in the EU. Women and Equality in the Aftermath of the COVID-19 Pandemic*, Gender Five Plus.
- Löhr, N. (2021). *The Shadow Pandemic: Policy Efforts on Gender-Based Violence during COVID-19 in the Global South*, Unidas Women’s Network, <https://www.unidas.world/node/267>
- Mezzadri, A. (2020). “A Crisis like no Other: Social Reproduction and the Regeneration of

- Capitalist Life during the COVID-19 Pandemic”, *Developing Economics*, <https://developingeconomics.org/2020/04/20/a-crisis-like-no-other-social-reproduction-and-the-regeneration-of-capitalist-life-during-the-covid-19-pandemic/>
- Moreira, N.F.C. and Agopyan, K.K. (2021). “The Desire to Change Everything: La Potencia Feminista and the Tribune of the World Conference of the International Women’s Year”, *Feminist Perspectives*, <https://www.kcl.ac.uk/the-desire-to-change-everything>
- Reliefweb (2020). “A Double Pandemic: Gender-Based Violence in Latin America and the Early Experience of Women during Covid-19”, *Reliefweb*, <https://reliefweb.int/report/brazil/double-pandemic-gender-based-violence-latin-america-and-early-experience-women-during>
- Rivera-Amarillo, C. (2020). “Feminism on Lockdown”, *NACLA Report on the Americas*, 52 (3), pp. 274-81.
- Ruddick, S. (2010). “The Politics of Affect. Spinoza in the Work of Negri and Deleuze”, *Theory, Culture and Society*, 27 (4), pp. 21-45.
- Saavedra, M. (2020). “Mucho ruido, pocas nueces: las brechas en las medidas chilenas”, *Violentadas en Cuarentena*, <https://violentadasencuarentena.distintaslatitudes.net/portfolio/chile/>
- Sharma, V., Ausubel, E., Heckman, C. et al. (2021). “Mitigating Gender-based Violence Risk in the Context of COVID-19: Lessons from Humanitarian Crises”, *BMJ Global Health*, <https://gh.bmj.com/content/bmjgh/6/3/e005448.full.pdf>
- Solera, A. and Rodríguez Cortés, B.J. (2021). “The Feminist Struggles in Latin America Don’t Stop during the COVID-19 Pandemic”, *DevIssues*, https://www.devissues.nl/the-feminist-struggles-in-latin-america-dont-stop-during-the-covid-19-pandemic?fbclid=IwAR0ynCuwD2dq0s2eMK8aHhJ_nx72iKwjcqaUqRX5FY09zTFC4xWpTSNEYkU
- Souza, N.M.F. (2019). “When the Body Speaks (to) the Political: Feminist Activism in Latin America and the Quest for Alternative Democratic Futures”, *Contexto Internacional*, 41 (1), pp. 89-111.
- Souza, N.M.F. and Selis, L.M.R. (2022). “Gender Violence and Feminist Resistance in Latin America”, *International Feminist Journal of Politics*, 24 (1), pp. 5-15.
- Staab, S., Tabbush, C. and Turquet, L. (2020). *Global Gender Response Tracker Assesses COVID-19 Measures for Women*, UN Women.
- Sutton, B. (2020). “Intergenerational Encounters in the Struggle for Abortion Rights in Argentina”, *Women’s Studies International Forum*, 82, pp. 1-11.
- Tabbush, C. and Friedman, E.J. (2020). “Feminist Activism Confronts COVID-19”, *Feminist Studies*, 46 (3), pp. 629-638.
- Turquet, L. and Koissy-Kpein, S. (2020). “COVID-19 and Gender: What Do we Know; What Do we Need to Know?”, UN Women, <https://data.unwomen.org/features/covid-19-and-gender-what-do-we-know-what-do-we-need-know>
- UNFPA (2020). *Gender Equality and Addressing Gender-Based Violence (GBV) and Coronavirus Disease (COVID-19) Prevention, Protection and Response*, United Nations Population Fund, <https://www.unfpa.org/resources/gender-equality-and-addressing-gender-based-violence-gbv-and-coronavirus-disease-covid-19>
- UN/United Nations (2020). *Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Women*, <https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-04/Policy-Brief-on-COVID-Impact-on-Women.pdf>
- UN Women (2021). *COVID-19 and Women’s Rights Organizations: Bridging Response Gaps and*

- Demanding a More Just Future*, Policy Brief 20, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/policy-brief-covid-19-and-womens-rights-organizations-en.pdf>
- UN Women (2020). *The COVID-19 Shadow Pandemic Domestic Violence in the World of Work. A Call to Action for the Private Sector*, <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Brief-COVID-19-Domestic-violence-in-the-world-of-work-en.pdf>
- UN Women (2020a). *COVID-19 and Ending Violence against Women and Girls*, <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Issue-brief-COVID-19-and-ending-violence-against-women-and-girls-en.pdf>
- UN Women (2020b). *Impact of COVID-19 on Violence against Women and Girls and Service Provision: UN Women Rapid Assessment and Findings*, <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Impact-of-COVID-19-on-violence-against-women-and-girls-and-service-provision-en.pdf>
- Vega Macías, D. (2021). “The COVID-19 Pandemic on Anti-immigration and Xenophobic Discourse in Europe and the United States”, *Estudios Fronterizos*, 22, e066, <https://doi.org/10.21670/ref.2103066>
- Ventura Alfaro, M.J. (2020). “Feminist Solidarity Networks Have Multiplied since the COVID-19 Outbreak in Mexico”, *Interface: A journal for and about social movements*, 12 (1), pp. 82-87.
- Von Bülow, M. (2020). “Lessons from Brazil’s Poor to Fight the Coronavirus”, *Carnegie Endowment for International Peace*, <https://carnegieendowment.org/2020/04/06/lessons-from-brazil-s-poor-to-fight-coronavirus-pub-81471>
- Wilson, R., McIlwaine, C. and Boesten, J. (2021). “Latin American Women Spearhead Campaigns Against Gendered Violence”, *NACLA Report on the Americas*, <https://nacla.org/latin-american-women-spearhead-campaigns-against-gendered-violence>
- Zulver, J. (2020). “In Colombia, Pandemic Heightens Risks for Women Social Leaders”, *Carnegie Endowment for International Peace*, <https://carnegieendowment.org/2020/05/07/in-colombia-pandemic-heightens-risks-for-women-social-leaders-pub-81736>

Ελληνόγλωσση

- Αβραμοπούλου, Ε. (επιμ.) (2018). *Το συν-αίσθημα στο πολιτικό. Υποκειμενικότητες, εξουσίες και ανισότητες στο σύγχρονο κόσμο*, μτφρ. Ο. Τσιάκαλου, Αθήνα: Νήσος.
- Αθανασίου, Α. (2020). «Για την αίσθηση ενός παρόντος από/σε απόσταση», στο Π. Καπόλα, Γ. Κουζέλης και Ο. Κωνσταντάς (επιμ.), *Αποσιτώσεις σε στιγμές κινδύνου*, Τοπικά ΙΘ΄, Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου, Αθήνα: Νήσος, σελ. 37-44.
- Αθανασίου, Α. (2007). *Ζωή στο όριο. Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική*, Αθήνα: Εκκρεμές.
- Άμεντ, Σ. (2018). «Συν-αισθηματικές οικονομίες», στο Ε. Αβραμοπούλου (επιμ.), *Το συν-αίσθημα στο πολιτικό. Υποκειμενικότητες, εξουσίες και ανισότητες στο σύγχρονο κόσμο*, μτφρ. Ο. Τσιάκαλου, Αθήνα: Νήσος, σελ. 129-166.
- Βουγιούκα, Α. και Λιάπη, Μ. (2020). *Εμφυλές και διαθεματικές διασπάσεις της πανδημίας και συνέπειες για την ισότητα, τα δικαιώματα και τις ελευθερίες*, Αθήνα: Ίδρυμα Νίκος Πουλαντζάς, https://diotima.org.gr/wp-content/uploads/2020/06/NPI_Covid19_Vougiouka-Liapi.pdf

- Butler, J. (2018). *Σμειώσεις για μια επιτελεστική θεωρία της συνάθροισης*, μτφρ. Μ. Λαλιώτης, Αθήνα: Angelus Novus.
- Θεοφιλόπουλος, Θ., Μοσχοβάκου, Ν. και Μπούνα, Α. (2022). «Δευτερογενείς κίνδυνοι μιας πανδημίας: η αύξηση της έμφυλης ενδοοικογενειακής βίας», στο Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρεία, *Κοινωνίες μετά την κρίση, κοινωνίες χωρίς κρίση*; Αθήνα: Έβδομο Τακτικό Συνέδριο Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας, σελ. 233-245, https://www.hellenicsociology.gr/sites/default/files/inline-files/eke_conference_book_v7_1.pdf
- Καμπούρη, Ν., Μαρινούδη, Σ. και Πετράκη, Γ. (2020). *Φύλο, κράτος πρόνοιας και ανθεκτικότητα στην κρίση*, Αθήνα: Νήσος.
- Μπάτλερ, Τζ. και Αθανασίου, Α. (2016). *Απ-αλλοιρίωση. Η επιτελεστικότητα στο πολιτικό*, μτφρ. Α. Κιουπκιολής, Αθήνα: Τόπος.
- Μπέμπε, Α. (2020). *Νεκροπολιτική*, μτφρ. Γ. Χαραλαμπίτας, Αθήνα: Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων.

